

چکیده و براعت استهلال

مژده کمالی فرد^۱

چکیده: اگر چکیده را که یکی از شیوه‌های اطلاع‌رسانی است، چنین تعریف کنیم: ارائه فشرده تمام مطالب مهم یا قسمت‌های ویژه یک نوشته که خواننده را در فضای کلی نوشته قرار دهد، باید پیشینه کهن‌تری از دانش و فن کتابداری را در ادب، فرهنگ و تمدن ایرانی جست‌وجو کرد. در این تحقیق سعی شده است با تعریف، مقایسه، تطبیق و ارائه نمونه‌هایی از صنعت ادبی "براعت استهلال" در ادب فارسی و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های آن با چکیده، آن را گونه‌ای ذوقی از چکیده با توجه به محیط فرهنگی و اقتضای زمان پیدایش این صنعت ادبی دانست.

کلیدواژه‌ها: چکیده، براعت استهلال

مقدمه

صفحات اول آن را تورق می‌کنیم، نگاهی به فهرست مندرجات می‌اندازیم، چند سطری از آغاز و میان کتاب را می‌خوانیم و گاه سطرهای پایانی کتاب را نیز با نگاهی سریع از چشم می‌گذاریم. اگر محتوا و موضوع کتاب توجه ما را جلب کرد، آن را برای مطالعه مناسب تشخیص می‌دهیم و در غیر این صورت وقتی را صرف مطالعه آن نمی‌کنیم. هدف ما از انجام این عمل چیست؟ آگاهی سریع از محتوای کلی کتاب، هدف یک چکیده چیست؟

برخی محققان و دانشوران تاریخ پیدایش چکیده را اواخر قرن ۱۷ و اوایل قرن ۱۸ م. دانسته‌اند و اعتقاد دارند چکیده بنا به هدفی که دارد در دوره فزونی اطلاعات پدید آمد. البته، اگر چکیده را به شکل امروزی و نظام یافته آن مدنظر داشته باشیم، شاید این نظریه درست باشد، ولی آیا پیش از این تاریخ، هرگز ذهن بشر در تکاپوی دریافت سریع اطلاعات از یک مدرک نبوده است؟

بسیاری از ما هنگامی که کتابی را برای اولین بار در دست می‌گیریم، پس از بررسی سرسری ظاهر کتاب،

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

تعریف چکیده

تعاریف متعددی از چکیده شده است که مهم ترین آنها بیان می شود:

۱. طبق تعریف ایزو، چکیده یک مدرک بیان کوتاه و دقیق محتوای آن مدرک است (۸).

۲. چکیده عبارت است از شناخت محتوایی یک مقاله یا یک مطلب و معرفی این محتوا با حداقل کلمات و عبارات ممکن (۱۳: ۲۳: ۱۴: ۱۴).

۳. چکیده عبارت است از فشرده صحیح یک مطلب بدون هیچ گونه تفسیر اضافی یا انتقادی بر آن (۱۴: ۱۴).

۴. یک چکیده خلاصه ای است دقیق و صحیح از یک نوشته که ممکن است شامل فشرده تمام مطالب مهم یا فشرده قسمت های ویژه یا فهرستی از محتوای آن نوشته باشد (۵: ۱۹).

اگرچه این تعاریف، اندک تفاوتی با یکدیگر دارند، اما ۳ عنصر اصلی توصیفگر چکیده در آنها مشترک است: (۱) بیان محتوا، (۲) صحت و (۳) اختصار. به این ترتیب یک

این تعاریف از عناصر فرعی نیز تشکیل شده اند، بدین گونه که این عناصر فرعی در تعاریف متعدد، مشترک نیستند و در برخی از آنها به عنوان یک عنصر توصیفگر، مطرح شده اند. عناصری چون شناخت محتوا، معرفی مدرک، عدم تفسیر و عدم انتقاد. با در نظر گرفتن مجموع این عناصر و جمع بندی آنها، تعریفی دقیق تر و جامع تر از چکیده به دست می آید که چارچوب آن را مشخص تر می کند، به این ترتیب: یک چکیده ضمن رعایت صحت و درستی و برخورداری از اختصار با شناخت از محتوای یک مدرک به بیان محتوا و معرفی آن می پردازد و ضمن آن سعی دارد از هر تفسیر اضافی از جمله انتقاد پرهیز کند.

تعریف براعت استهلال

براعت در لغت به معنای تفوق و برتری یافتن است و استهلال در زبان عربی به معنای جست و جو کردن هلال ماه نو در آسمان، به کار می رود. علاوه بر این اولین بانگ گریه نوزاد را نیز استهلال گفته اند (۴: ذیل "براعت"). در اصطلاح علم بدیع، براعت استهلال یکی از صنایع و آرایه های ادبی است که تعاریف متعددی از آن شده است:

۱. آوردن کلمات و جملات دقیق، عمیق و زیبا در آغاز اثر یا قطعه ادبی، بدان صورت که کلیت معنایی و زبانی و زیباشناسانه متن را به صورت فشرده بنمایاند. براعت استهلال پیش در آمدی است کوتاه برای نمایش کلی اثر از نظر معنایی و بیانی (۱۲: ۱۰۹).

۲. آغاز کلام در نثر یا نخستین بیت در شعر، مناسب حال باشد و اشارتی باشد بدانچه متکلم قصد دارد که در آن شعر یا نثر بگوید، با عبارتی ساده و روشن و بدون تکلف و تعقید به گونه ای که لطیفه الالفاظ و جمیلة المعانی^۲ هم

براعت در لغت به معنای
تفوق و برتری یافتن است و
استهلال در زبان عربی به
معنای جست و جو کردن هلال
ماه نو در آسمان، به کار می رود.
علاوه بر این اولین بانگ گریه
نوزاد را نیز استهلال گفته اند.

چکیده ضمن آن که از اختصار برخوردار است، با رعایت صحت و درستی، کلیت محتوای یک مدرک را بیان می کند و افراد با خواندن آن در فضای موضوعی مدرک قرار می گیرند.

۲. لطیفه الالفاظ و جمیلة المعانی = دارای کلمات و واژه های لطیف و معانی زیبا

مستمع را به شنیدن آن الفاظ، فی الحال ذهن منتقل شود، بدان که غرض گوینده چیست و در چه معنی سخن خواهد گفت (۱۱: ۱۳۳-۱۳۴).

۷. براءت استهلال عبارت است از آن که در دیباچه کتاب یا مطلع قصیده، الفاظی بیاورند که دلالت بر مراد و مقصود نماید (۳: ۳۴۷).

این تعاریف از منابع قدیم و جدید نقل شده است، آثاری تألیف یافته از قرن ۸ تا قرن ۱۴. در بررسی این

باشد، حشو و زواید و الفاظ دور از ذهن در آن وجود نداشته باشد (۱۰: ۴۸).

۳. براءت استهلال آن است که بین مقدمه اثر با موضوع آن تناسب معنایی اجمال و تفصیل باشد یعنی از مطالعه مقدمه مختصر، جو کلی کتاب یا موضوع آن آشکار گردد. این امر به کمک استعمال لغات خاص علم یا مطلبی که کتاب درباره آن است و یا با اشاره به سرنوشت قهرمانان داستان در مقدمه تحقق می پذیرد (۶: ۹۲).

۴. [از صنایع لفظی] که به موجب آن در ابتدای نوشته پیش از آنکه به مسائل آن موضوع پردازند، به اجمال به عباراتی اشاره کنند که آن عبارات دلایل بر مسائل و مباحث آن موضوع کند. نیز براءت استهلال یعنی آغاز سخن به گونه ای که مناسب مقصود باشد (۲: ۲۸).

۵. این صنعت متفرع بر "حسن ابتدا" است و آن چنان باشد که ابتدای سخن مناسب با مقصود باشد (۱: ۲۱۴).

۶. عبارت است از مناسب ابتدای سخن با مقصود، یعنی متکلم در مبداء کلام به لفظی چند متلفظ گردد که

**پیشینه چکیده را به ادوار
باستانی رسانده اند، زمانی که
نوشتن روی الواح گلی آغاز
شد. محمدنقی مهدوی به نقل
از فرانسویس ویتی به اسنادی
به خط میخی اشاره می کند که
در بین النهرین یافته شده و
مربوط به هزاره دوم پیش از
میلاد است و مطالبی شبیه به
چکیده همراه آنها بوده است.**

تعاریف، عناصر توصیفگر مشترکی دیده می شود: (۱) آمدن در آغاز اثر؛ (۲) بیان مقصود و محتوا و (۳) اختصار و اجمال. عناصر فرعی دیگری نیز در برخی تعاریف دیده می شود که در همگی آنها مشترک نیست مانند: (۱) مناسبت بیانی و زیبایی شناسی؛ (۲) عدم تعقید و تکلیف و موارد متعدد دیگر. اگر این تعاریف قدیم و جدید جمع بندی شوند،

**براءت استهلال آن است
که بین مقدمه اثر با موضوع
آن تناسب معنایی اجمال و
تفصیل باشد یعنی از مطالعه
مقدمه مختصر، جو کلی کتاب
یا موضوع آن آشکار گردد. این
امر به کمک استعمال لغات
خاص علم یا مطلبی که کتاب
درباره آن است و یا با اشاره
به سرنوشت قهرمانان داستان
در مقدمه تحقق می پذیرد.**

۳. حسن ابتدا آن است که مطلع قصیده یا غزلی را بیتی قرار دهند که سخت زیبا و لطیف باشد و توجه خواننده را به بقیه ابیات جلب کند (۷: ۱۴۰).

عموم قرار دهد و برای این کار از چکیده استفاده کرد. نخستین نشریه چکیده نامه در ژوئن ۱۶۶۵ در پاریس چاپ شد (۱۴: ۵-۶).

تاریخچه و پیشینه براعت استهلال

علم بلاغت که بدیع یکی از شاخه های آن است، در ابتدا به منظور اثبات اعجاز قرآن از نظر زیبایی شناسی و بلاغی به وجود آمد و بدیع نیز به تبع آن پس از اسلام ابداع شد. یکی از اولین کتاب های بلاغی البدیع ابن معتر است که در سال ۲۷۴ ق. نوشته شد و در آن فقط از ۱۸ آرایه ادبی صحبت شده است. بدیع از آن پس رو به پیشرفت و گسترش نهاد تا اینکه در این اواخر به بیش از ۳۰۰ آرایه و صنعت ادبی رسیده است؛ اما آرایه براعت استهلال از چه تاریخی به کتاب های بلاغی و بدیع راه پیدا کرد؟

نخستین بار جاحظ (متوفی ۲۵۵ ق.) از قول اسحاق بن حسان قوهی می گوید که هیچ کس چون ابن مقفع، بلاغت را تفسیر نکرده است آنجا که می گوید: لیکن در آغاز سخن تو نشانه ای از قصد توست...^۴ (۹: ۶۱۰). در این تعریف با وجودی که مستقیماً از براعت استهلال نام برده نشده است، اما به طور مضمرب به براعت استهلال اشاره شده است. تا قرن ۶ و ۷ ق. کتاب های بلاغی زیادی تألیف یافت، اما در هیچ کدام صراحتاً از آرایه براعت استهلال سخن گفته نشده است، هر چند به طور ضمنی در حسن ابتدا یا حسن مطلع، اشاره ای به مضمون آن شده است. در قرن ۸ ق. خطیب قروینی، از کتاب *مفتاح العلوم* سکاکی خلاصه ای تهیه کرد و نام آن را *تلخیص المفتاح* نهاد. در این کتاب فصلی را به حسن ابتدا اختصاص داد و در آن یاد آور شد که یکی از مواردی که کلام باید اعذب لفظاً، احسن سبکاً و اصح معنی^۵ باشد، ابتدای آن است که

4. Francis j. witty

۵. شیرین ترین و دلنشین ترین از نظر واژه، زیباترین از نظر سبک و صحیح ترین از نظر معنا.

می توان به یک تعریف جامع دست یافت: براعت استهلال یک صنعت و آرایه ادبی است که در آن نویسنده یا گوینده، کلمات یا عباراتی را در ابتدای اثر خود می آورد که در عین رعایت سبک نگارش متن، به طور اجمالی و مختصر، خواننده را در جریان فضای کلی نوشته قرار می دهد به گونه ای که ذهن وی سریع به مقصود و محتوای نوشته، انتقال یابد.

پیشینه چکیده

پیشینه چکیده را به ادوار باستانی رسانده اند، زمانی که نوشتن روی الواح گلی آغاز شد. محمدنقی مهدوی به نقل از فرانسویس ویتی^۴ به اسنادی به خط میخی اشاره می کند که در بین النهرین یافته شده و مربوط به هزاره دوم پیش از میلاد است و مطالبی شبیه به چکیده همراه آنها بوده است. همچنین در کتابخانه بزرگ اسکندر نیز برای سهولت دستیابی به مندرجات مدارک، آنها را چکیده می کرده اند (۱۴: ۴). وی همچنین معتقد است که چکیده نویسی در قرن ها قبل در یونان و روم رواج داشته است اما نه به شکل امروزی، ولی هدف آن با هدف چکیده های امروزی که تهیه اطلاعات فشرده درباره اصل مدرک و همچنین سهولت جست و جوی بازخوانی منابع بوده، مشترک است (۱۴: ۴-۵).

در آن زمان چکیده، یک نظام ارتباطی خصوصی محسوب می شد که از سوی یک سفیر به پادشاه و یا از یک دانشمند به دانشمندی دیگر، ارتباط برقرار می کرد؛ اما در قرن ۱۷ این نظام تغییر یافت و به یک نظام اشاعه عمومی اطلاعات تبدیل شد و آن همزمان با تغییر شکل و نظام چکیده بود، یعنی از همین دورانی که چکیده ها شکلی شبیه چکیده های امروزی را پیدا کردند (۱۱: ۵). علت این تغییر، آکادمی علوم فرانسه بود که در نظر داشت، نتایج بحث و تبادل نظر اعضای خود را در اختیار

گزارشی واقعی از محتوای مقاله، همان گونه که در چکیده تمام نما می آید، ارائه شود (۱۴: ۲۴-۲۶). صنعت براءت استهلال نیز به ۲ گونه می آید: یک گونه آن چنان است که نویسنده به توصیف کلی مطلبی یا واقعه ای می پردازد و به گونه ای خواننده را در جریان کل مطلب یا کتاب قرار می دهد به طور مثال فردوسی در داستان رستم و سهراب در شاهنامه، در پیش در آمد از فلسفه مرگ و حیات صحبت می کند و به قضا و قدر می پردازد (۱۵: ۳۰۳).

اگر تندبادی بر آید ز کنج

به خاک افکند نارسیده ترنج

ستمکاره خوانیمش ار دادگر؟

هنرمند دانیمش از بی هنر؟

اگر مرگ داد است بیداد چیست؟

زداد این همه بانگ و فریاد چیست؟

.....

کنون رزم سهراب رانم نخست

از آن کین که او با پدر چون بجست

اگر خواننده به این چند بیت دقت کند در فضای

داستان قرار می گیرد و خواهد دانست که سهراب بارستم

خواهد جنگید و کشته خواهد شد.

گونه دیگر براءت استهلال آن است که مؤلف در

مقدمه کتاب یا مقاله یا حتی شعر خود به کلماتی اشاره

کند که به طور رمز گونه به محتوای اصلی مدرک اشاره

داشته باشد. مثالی که در این باره می توان نقل کرد، مطلبی

است که استاد علامه همایی در مقدمه کتاب فنون

بلاغت و صناعات ادبی خود آورده است: "سپاس و

ستایش خداوند یگانه بی همتا و ایزد دانای توانا را

که کارگاه آفرینش و ابداع را به توشیح صنایع بدیع که از

آن جمله ترصیع منظومه آسمانی به لالی منثور ملون

لازم است با مقصود متناسب باشد و آن براءت استهلال نام دارد. تفتازانی در قرن ۸ ق. در شرح تلخیص المفتاح گفته است: گفتار آغازین مناسب با مقصود را براءت استهلال گویند (۹: ۶۱۱). پس از آن در بیشتر کتاب های بدیع از صنعت و آرایه براءت استهلال به عنوان یکی از صنایع مهم یاد شده است.

انواع چکیده و براءت استهلال

چکیده با توجه به هدف، کاربرد، نویسنده و جز آن به گونه های متعددی تقسیم می شود. چکیده تمام نما؛ چکیده راهنما؛ چکیده انتقادی؛ چکیده تلگرافی؛ چکیده سوگرفته؛ چکیده آماری؛ چکیده گزارمانی؛ چکیده مولف یا پدیدآور و چکیده عنوانی (۱۴: ۲۴-۳۰).

با توجه به نوع چکیده، اجزا، بخش ها و حتی ساختار آن نیز تغییر می کند به عنوان مثال چکیده گزارمانی فقط از چند کلمه یا جمله تشکیل می شود یا چکیده آماری گاه در حد یک جدول یا یک نمودار می آید و همچنین در چکیده تلگرافی برخی کلمات دستوری مانند حروف اضافه، اسم های اشاره و مانند آن حذف می شود؛ هر چند هدف همگی انواع چکیده یکی است: در دسترس گذاشتن سریع محتوای یک مدرک (۱۴: ۲۴-۳۰). علاوه بر هدف که در تمام گونه های چکیده مشترک است، بخش های دیگری نیز هستند که در همه انواع چکیده وجود دارند مثل کلمات اصلی که بار مفهومی محتوای مدرک را بر دوش دارند و می توانند به عنوان کلیدواژه انتخاب شوند.

یک چکیده تمام نما که مؤلف مدرک آن راتهی کرده باشد از کامل ترین انواع چکیده محسوب می شود، زیرا در این گونه چکیده مؤلف که به موضوع اشراف دارد، آن راتهی کرده است و از سوی دیگر تمام محتوای مدرک را در بر می گیرد، البته چکیده راهنما نیز بر مطلب کلی یک مدرک دلالت می کند اما در آن کوشش نمی شود که

۶. انواع دیگری از چکیده نیز وجود دارد که برای کسب آگاهی بیشتر می توان به کتاب چکیده نویسی، مفاهیم و روش ها از محمدنقی مهدوی مراجعه کرد.

این مسئله صدق نمی‌کند. براعت استهلال نیز چنین است و حتماً در ابتدای شعر یا مقاله یا کتاب می‌آید و به اصطلاح در پیش در آمد ذکر می‌گردد، البته این مقدمه می‌تواند از اصل مدرک جدا شود، بدون آنکه به محتوای

کواکب و تسمیط جواهر بر شده گوه‌ران ملمع نورانی است، بیاراسته (۱۴:۳۰۴). در این مقدمه ذکر کلمات ابداع، توشیح، صنایع بدیع، ترصیع، منظومه، منثور، ملون، تسمیط و ملمع از اصلاحات فنون بلاغت و صناعات

عموماً در براعت استهلال
اصطلاحات، موضوعات مهم، شیوه
کار و نکات برجسته اثر ادبی
را به صورت غیرمستقیم به میان
می‌کشند و در نمایش رمز گونه
کلیت آن را می‌نمایانند.

هدف اصلی براعت استهلال
نیز قرار دادن خواننده یا شنونده
در فضای کلی کتاب یا داستان یا
هر مطلب دیگر است.

ادبی است و خواننده با اندکی دقت متوجه خواهد شد که کتاب مذکور دربارهٔ فصاحت و بلاغت است.

آن و سیر منطقی مطالب لطمه‌ای بزند. مثالی که در این مورد می‌توان ذکر کرد سوره حمد است. این سوره را براعت استهلال از کل قرآن کریم گرفته‌اند. این سوره ضمن آنکه استقلال محتوایی خود را دارد، در ابتدای قرآن کریم آمده است و به محتوای کلی و موضوع اصلی قرآن نیز اشاره می‌کند. کاملاً آشکار است که این سوره می‌تواند جداگانه قرائت شود.

مقایسه و تطبیق

آشنایی با تعریف چکیده و براعت استهلال و گونه‌های آنها، ذهن را به مقایسه آنها سوق می‌دهد. همان‌طور که قبلاً بیان شد، هدف اصلی یک چکیده، ارائه سریع محتوای یک مدرک به خواننده است که این امر خود فواید دیگری را به دنبال دارد از جمله صرفه جویی در وقت خواننده، کمک به وی در انتخاب منابع و موارد متعدد دیگر که در جای خود به آن پرداخته می‌شود.

همان‌طور که پیش از این ذکر شد، در یکی از گونه‌های براعت استهلال، کلمات و اصطلاحاتی آورده می‌شود که در موضوع کتاب است و ذهن خواننده را به سوی مضمون و محتوای کلی راهنمایی می‌کند در چکیده نیز کلمات اصلی و اساسی بیانگر موضوع مدرک آورده می‌شود، کلماتی که می‌توانند، کلیدواژه باشد.

هدف اصلی براعت استهلال نیز قرار دادن خواننده یا شنونده در فضای کلی کتاب یا داستان یا هر مطلب دیگر است. در هر ۲ مورد سرعت انتقال محتوای کلی مطلب، هدف اصلی تعیین شده است. هدف یکسان تشابه میان آن ۲ را بیشتر می‌کند.

دکتر محبتی می‌گوید: "عموماً در براعت استهلال اصطلاحات، موضوعات مهم، شیوه کار و نکات برجسته اثر ادبی را به صورت غیرمستقیم به میان می‌کشند و در نمایش رمز گونه کلیت آن را می‌نمایانند" (۱۲:۱۰۹). هر چند بیان اصطلاحات، موضوعات مهم، شیوه کار و نکات برجسته در هر دوی آنها مشترک است، اما تفاوت‌هایی نیز دیده می‌شود. با توجه به این نکته، باید علاوه بر

از دیگر موارد مشابه‌ای که می‌توان نقل کرد، جایگاه چکیده و براعت استهلال است. اگر چکیده با اصل متن و مدرک همراه باشد، در ابتدای آن می‌آید، البته ممکن است چکیده همراه با اصل مدرک نباشد که در موارد متعددی چون چکیده‌نامه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی، چکیده با اصل مدرک همراه نیست و در این موارد، دیگر

فعالیت ذهن و تخیل خواننده است به این معنا که در چکیده سعی می‌شود، جملات بسیار روشن باشد و خواننده بدون تعمق زیاد به محتوای مدرک دست پیدا کند و جملات کاملاً صریح بیان می‌شود، اما برخلاف این، براعت استهلال سعی دارد ذهن و تخیل خواننده را به کار گیرد. جامی در آغاز داستان "جدا کردن برادران یوسف را از پدر" چنین گفته است (۲۱۴:۱):

فغان زین چرخ دولابی که هر روز

به چاهی افکند ماهی دل افروز

غزالی در ریاض جان چریده

نهد در پنجه گرگی دریده

در این ابیات، تخیل خواننده به کار گرفته می‌شود و ذهن وی به فعالیت می‌افتد تا میان ماهی که در چاه افکنده

شبهات هابه تفاوت هانیز اشاره کرد. از این تفاوت هاباید به اختلاف فایده‌ای که هر کدام دارند اشاره کرد. مهم‌ترین فایده چکیده، صرفه جویی در وقت محقق و خواننده است. در گذشته تولید دانش و اطلاعات و مکتوب کردن آنها از سرعت بالایی برخوردار نبود، چنانکه به گفته جاحظ بصری (متوفی ۲۵۵ ق.) هر کتابی به یک بار خواندن می‌ارزید، اما امروزه که سرعت نقش بزرگی را در جریان زندگی ایفای می‌کند؛ اگر فرصت و زمان برای خواندن هر مطلبی صرف شود، از جریان دانش و زندگی عقب خواهیم ماند. یک محقق یا جست‌وجوگر با خواندن چکیده یک مدرک، ضرورت مطالعه یا عدم مطالعه مدرک را تشخیص می‌دهد و زمان مطالعه غیرضروری را صرفه جویی می‌کند (۱۹:۱۱).

برخلاف چکیده، براعت استهلال، خواننده را به خواندن مطالب تشویق می‌کند و او را ترغیب می‌نماید که داستان را ادامه دهد. این امر به هیچ وجه صرفه جویی در وقت خواننده را به دنبال نخواهد داشت. علت اصلی این تفاوت، متفاوت بودن خاستگاه و فایده چکیده و براعت استهلال است.

یکی دیگر از تفاوت‌های میان آن دو، رعایت سبک نگارش اصل مدرک و کتاب است، بدین معنا که براعت استهلال در بیان، از همان سبکی پیروی می‌کند که کل نوشته به همان سبک نگارش یافته است، اما یک چکیده به رعایت سبک نگارش اثر پای بند نیست. به این ترتیب، براعت استهلال چکیده‌ای است ذوقی از یک متن ادبی یا منظومه شعری با رعایت سبک نگارش آن اثر نی‌نامه‌مثنوی را براعت استهلالی از تمام مثنوی معنوی دانسته‌اند، زیرا در نی‌نامه علاوه بر اینکه، مضمون کلی مثنوی که عشق و عرفان است، آشکار است، سبک آن نیز به همان سبکی است که مثنوی سروده شده است و در ضمن در ابتدای آن نیز آمده است. به این ترتیب نی‌نامه چکیده‌ای از مثنوی معنوی محسوب می‌شود با احتساب اینکه سبک نگارش و بیان را نیز رعایت کرده است. تفاوت مهم دیگری که در این میان مطرح است، میزان

با توجه به تعریف چکیده و براعت استهلال، می‌توان به این نتیجه رسید که آوردن صنعت براعت استهلال، گونه‌ای ذوقی از چکیده نویسی است، به ویژه چکیده مولف؛ و اگر تفاوت‌هایی در این میان وجود دارد، به ساختار متن و نوشته؛ سبک نوشته؛ شرایط فرهنگی جامعه؛ تفاوت حجم اطلاعات و همچنین نحوه اطلاع‌رسانی در گذشته و عصر حاضر باز می‌گردد.

شده است و بعد در پنجه گرگی دریده شد، ارتباط برقرار کند و پی برد که منظور از این غزال و ماه همان یوسف است که برادران به پدر گفتند گرگ او را دریده است، در حالی که او را به چاه افکنده بودند. البته قابل یادآوری است، تا

۲. جرجانی، میرسید شریف. تعریفات: فرهنگ اصطلاحات معارف اسلامی. ترجمه حسن سیدعرب، سیما نوربخش. تهران: فرزانه روز، ۱۳۷۷.
۳. حجت هاشمی خراسانی، علی. کتاب مفصل در شرح مطول فن سوم علم بدیع. (بی جا): مؤلف، ۱۴۰۳ ق.
۴. دهخدا، علی اکبر. لغت نامه دهخدا، ج ۳. ذیل "براعت".
۵. راولی، جنیفر. نمایه سازی و چکیده نویسی. ترجمه جعفر مهرداد. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴.
۶. شمیسا، سیروس. نگاهی تازه به بدیع. تهران: فردوس، ۱۳۷۸.
۷. صادقیان، محمدعلی. زیور سخن در بدیع فارسی بیزد: دانشگاه بیزد، ۱۳۷۸.
۸. صدیق بهزادی، ماندانا. تقریرات درس نمایه سازی و چکیده نویسی. تابستان ۸۱ (مرکز آموزش کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران).
۹. علوی مقدم، محمد. "براعت استهلال". دانشنامه جهان اسلام. ج ۲، ص ۶۱۰-۶۱۱.
۱۰. همو. "براعت استهلال". مشکوفا ۲۶ (بهار ۱۳۶۹)، ۴۸-۶۰.
۱۱. کاشفی، حسین بن علی. بدایع الافکار فی صنایع الاشعار. به اهتمام میرجلال الدین کزازی. تهران: نشر مرکز، ۱۳۶۹.
۱۲. محبتی، مهدی. بدیع نو: هنر ساخت و آرایش سخن. تهران: سخن، ۱۳۸۰.
۱۳. مساوات، جلال الدین. چکیده نویسی (خدمات اطلاعاتی). تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا. نقل در مهدوی، محمدنقی، چکیده نویسی مفاهیم و روش ها. تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶.
۱۴. مهدوی، محمدنقی. چکیده نویسی مفاهیم و روش ها. تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶.
۱۵. همایی، جلال الدین. فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران: توس، ۱۳۶۷.

تاریخ دریافت: ۸۷۱۰/۲

حدود زیادی این تفاوت بین چکیده و براعت استهلال به ساختار مدرک و نوع کتاب یا متن برمی گردد. عنصر اصلی یک متن ادبی یا یک قطعه شعر یا منظومه شعری، تخیل است، ولی در یک متن علمی، تخیل جای چندانی ندارد. به همین دلیل، براعت استهلال که از سبک نوشته پیروی می کند، عنصر تخیل را در خود حفظ می کند. اما چکیده سروکاری با تخیل ندارد.

تفاوت در ساختار چکیده و براعت استهلال نیز از تفاوت های قابل طرح است. چکیده یک نوشته یا یک پژوهش، به ویژه اگر آگاهگر باشد از قسمت های هدف، روش، یافته ها و نتایج تشکیل می شود. اگر در مواردی آن نوشته، برخی از این قسمت ها را نداشته باشد، در چکیده نیز آن بخش نمی آید. اما براعت استهلال به هیچ وجه از چنین ساختاری تبعیت نمی کند، هر چند سیر منطقی خاص خود را دارد.

نتیجه

با توجه به تعریف چکیده و براعت استهلال، ارائه مثال و بیان شباهت ها و تفاوت ها، می توان به این نتیجه رسید که آوردن صنعت براعت استهلال، گونه ای ذوقی از چکیده نویسی است، به ویژه چکیده مؤلف؛ و اگر تفاوت هایی در این میان وجود دارد، به ساختار متن و نوشته؛ سبک نوشته؛ شرایط فرهنگی جامعه؛ تفاوت حجم اطلاعات و همچنین نحوه اطلاع رسانی در گذشته و عصر حاضر باز می گردد.

این نتیجه، نگارنده مقاله را به این اندیشه وامی دارد که: بازنگری، اندیشه و تعمق در میراث فرهنگی، می تواند ما را به پیشینه کهن تری از علوم و فنون گوناگون، از جمله مهارت های کتابداری و اطلاع رسانی در ایران اسلامی و گاه ایران پیش از اسلام رهنمون شود.

هاخذ

۱. تقوی، نصرالله. هنجار گفتار (در فن معانی و بیان و بدیع فارسی). تهران: [چاپخانه مجلس]، ۱۳۱۷.